

ДО ПИТАННЯ ПРО ВДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Чуваков Олег Анатолійович,

д. ю. н., професор, завідувач кафедри кримінального права, кримінального процесу і криміналістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

В умовах активізації загроз конституційному ладу, суверенітету, територіальній цілісності і недоторканності України виникає невідкладна необхідність в застосуванні ефективних і адекватних заходів з локалізації таких антидержавних проявів. З метою оперативного вирішення таких завдань на державі лежить природний тягар з створення ефективного механізму спрямованого на протидію такої злочинності. В авангарді такої протидії виступають правові норми, закріплені в I розділі Особливої частини Кримінального кодексу України. Однак, саме в даний час є досить очевидним, що існуюча нормативно-правова система охорони основ національної безпеки має потребу у певній видозміні, а відповідно, і в деякому переосмисленні, що дозволило б належним чином протидіяти існуючим викликам у цій сфері життєдіяльності нашої держави.

Така обставина свідчить про те, що в деяких змінах і доповненнях має потребу і цілий ряд злочинів проти основ національної безпеки України. Зокрема, сучасна назва злочину, передбаченого ст. 109 – «Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади», не зовсім, на нашу думку, відображає його сучасну політико-правову сутність, тобто така його назва не зовсім відповідає тим загрозам і викликам, що існують у даний час.

У зв'язку з чим нами пропонується назву ст. 109 КК України «Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади» перейменувати на «Політичний екстремізм». Така назва мотивована прагненням захистити незламність політико-ідеологічних основ конституційного ладу України, особливо в період виникнення глибокої внутрішньодержавної політичної кризи і значної активізації всіляких політичних сил екстремістської спрямованості. Використання останніми існуючої нестабільної політичної (революційної) обстановки може призвести в остаточному підсумку до нелегітимного повалення державної влади або зміни конституційного ладу і затвердженню в Україні авторитарного режиму. Отже, нова назва буде найбільш адекватно відображати соціально-політичну сутність розглянутого діяння.

Крім того, як свідчить практика, зазначені в диспозиції ст. 109 КК України дії нерідко можуть бути поєднані також і із застосуванням вогнепальної чи холодної зброї. Подібні дії можуть бути вчинені із застосуванням як спеціально заздалегідь приготовленої зброї окремими учасниками таких проявів, так і за участю незаконних збройних формувань, що приєдналися до вчинення зазначених дій. У цьому зв'язку пропонується внести певні доповнення в зазначені нормативні приписи, що, зокрема, потягне за собою і зміну структури розглянутої норми. Так, на нашу думку, ч. ч. 3, 4 і 5 ст. 109 КК України варто наділити таким змістом:

3. *«Організація збройного повстання з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, а так само збройний опір урядовим військовим підрозділам, покликаним відновити конституційний правопорядок, а також активна участь у збройному повстанні або змова про вчинення зазначених дій, –».*

4. *«Публічні заклики до збройного повстання з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади чи до збройного опору урядовим військовим підрозділам, покликаним відновити конституційний правопорядок, а так само розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій, –».*

5. *«Дії, передбачені частинами першою, другою, третьою або четвертою цієї статті, вчинені представником влади, або повторно, або організованою групою, або з використанням засобів масової інформації, –».*

Також уявляється справедливим, на наш погляд, наділити розглянутий нормативний припис частиною шостою – заохочувальною нормою, що повинна сприяти відмовленню винною особою від продовження вчинення нею злочинних дій, гарантуючи їй звільнення від кримінального переслідування при дотриманні необхідних умов:

б. «Звільняється від кримінальної відповідальності особа, яка вчинила злочин, передбачений цією статтею, якщо вона вчасно і добровільно повідомила органам державної влади про вчинене, чим сприяла запобіганню подальшому збитку інтересам України, а також якщо її дії не містять ознак іншого складу злочину».

Що стосується ч. 3, яка посідає центральне місце в розглянутому нововведенні, то її складають основні форми об'єктивної сторони такого злочину, а саме: «Організація збройного повстання» й «Активна участь у збройному повстанні».

Під організацією збройного повстання слід розуміти здійснення різного роду підготовчих дій, спрямованих на активну збройну протидію легітимній владі в Україні. Такі дії можуть бути виражені в: плануванні таких протиправних дій, збудження в суспільстві вкрай негативного ставлення до існуючої законної влади, вербуванні майбутніх учасників такого повстання, матеріальному забезпеченні учасників такого повстання, забезпеченні таких учасників необхідними видами зброї тощо.

Активна участь у збройному повстанні має на увазі безпосереднє вчинення різного роду насильницьких дій, поєднаних із застосуванням або спробою застосування зброї для досягнення бажаного злочинного результату.

Подібного роду доповнення необхідно внести й у положення ст. 110 КК України – «Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України». У новій редакції така норма, на наш погляд, має одержати назву – «Сепаратизм». Вказане формулювання в сучасних умовах, як ніколи, справедливо підкреслює юридичну природу цього злочину. Подібна аксіома в тому числі знаходить своє логічне підтвердження в наукових розробках вітчизняних дослідників В. С. Батиргарєєвої та Н. В. Нетесу, котрі вивчають феномен сепаратизму, а також проблеми визначення кримінально караних форм сепаратизму як одного з найбільш небезпечних загроз для державного суверенітету в будь-якій країні світу [1, с. 65–69].

При ретельному аналізі розглянутої норми привертають до себе увагу деякі розбіжності в частині законодавчого формулювання юридичних ознак такого злочину. Так, у ч. 3 ст. 110 КК України законодавець указує на можливість настання від учинення такого злочину наслідків у вигляді «загибелі людей» чи «інших тяжких наслідків». Однак складно собі уявити, що подібні наслідки можливі без застосування насильницьких дій, про які в попередніх частинах цієї статті не йдеться. Отже, на нашу думку, необхідно в ч. 2 розглянутої статті вказати на можливість його вчинен-

ня шляхом застосування насильства. Звідси одержуємо таку редакцію розглянутої частини цієї статті:

2. *«Ті самі дії, якщо вони поєднані із застосуванням фізичного чи психічного насильства, або вчинені представником влади, або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або поєднані з розпаленням національної чи релігійної ворожнечі, –».*

Крім того, досить складно уявити, що відділення неконституційним шляхом частини території України (наприклад, самопроголошення окремої території України незалежною державою) не призведе до збройного протистояння сепаратистів урядовим військам. У цьому зв'язку пропонується викласти частини третю, четверту і п'яту ст. 110 КК України у такій редакції:

3. *«Організація дій, передбачених частиною першою цієї статті, поєднаних із застосуванням зброї чи погрозами застосування зброї, а так само збройний опір урядовим військовим підрозділам, покликаним відновити територіальну цілісність України, а також публічні заклики до таких дій чи активна в них участь, –».*

4. *«Дії, передбачені третьою частиною цієї статті, вчинені представником влади, або повторно, або організованою групою, або з використанням засобів масової інформації, –».*

5. *«Дії, передбачені частинами першою, другою, третьою чи четвертою цієї статті, що призвели до загибелі людей чи інших тяжких наслідків, –».*

Також як і в попередньому разі й з тієї самої причини пропонується наділити розглянуту статтю заохочувальною нормою, закріпленою в ч. 6 цієї статті:

6. *«Звільняється від кримінальної відповідальності особа, яка вчинила злочин, передбачений цією статтею, якщо вона вчасно і добровільно повідомила органам державної влади про вчинене, чим сприяла запобіганню подальшому збитку інтересам України, а також якщо її дії не містять ознак іншого складу злочину».*

Далі, як нам здається, у певних удосконаленнях має потребу нормативний припис, передбачений ст. 111 КК України («Державна зрада»). Це положення містить основні юридичні ознаки складу такого злочину, однак не зовсім визначає юридичну сутність, правову його природу, що, можливо, не відповідає тим загрозам, тим викликам, що існують у сучасній об'єктивній дійсності. У зв'язку з чим, з метою більш конкретизованого з'ясування сутності та юридичного змісту державної зради, здається необ-

хідним переформатувати її законодавче визначення з урахуванням положень, які лягли в основу формулювання такого злочину, яке ми розробили.

Так, у процесі проведеного наукового аналізу базових ознак і вироблених концептуальних категорій цього злочину було запропоновано його формулювання, що містить групу обов'язкових ознак, необхідних для повного і всебічного з'ясування його сутності та правової природи. А саме: державна зрада – це вчинене умисно, спільно з іноземною державою, іноземною організацією чи їх представниками суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність) громадянина України, що посягає на суверенітет, територіальну цілісність і недоторканність, обороноздатність, державну, економічну або інформаційну безпеку України.

Крім цього, в рамках дослідження суб'єктивних ознак такого злочину ми пропонуємо в диспозиції ст. 111 КК України вказати на наявність конкретної мети за аналогією з такими складами розглянутого розділу КК України, як ст. ст. 109, 110, 113 КК України, що виключило б імовірність наявності непрямого умислу в таких діяннях і вирішило б існуючі в науці кримінального права суперечності в частині встановлення виду умислу такого злочину. Подібна обставина дозволить у тому числі вирішити багато спірних моментів, що виникають при кваліфікації таких злочинів правозастосовними органами.

Отже, пропонується така редакція законодавчого припису, передбаченого ч. 1 ст. 111 КК України:

«Стаття 111. Державна зрада

Державна зрада, тобто небезпечне для української держави діяння, вчинене умисно громадянином України з метою заподіяння шкоди суверенітету, територіальній цілісності й недоторканності, обороноздатності, державній, економічній або інформаційній безпеці України, а саме: перехід на бік ворога в умовах воєнного стану чи в період збройного конфлікту, шпигунство, надання іноземній державі, іноземній організації чи їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України».

Відповідно до чинного кримінального законодавства предметом злочинів, передбачених ст. ст. 111 КК України (державна зрада у формі шпигунства) і 114 КК України (шпигунство), можуть бути тільки відомості, що становлять державну таємницю. Однак зовсім не складно в сучасних умовах уявити таку ситуацію, коли іноземна розвідка чи її представники в процесі здійснення своєї ворожої діяльності проти України можуть одержати (добути), а потім використовувати інформацію, що не містить

державної таємниці, але предметний аналіз і узагальнення якої може сприяти одержанню бажаного результату. Тобто можна припустити, що використання таких відомостей може призвести до не менш тяжких наслідків, чим використання інформації, яка містить державну таємницю. У цьому разі може йтися про так звані інші відомості секретного характеру, що не є предметом державної зради і шпигунства, але виходять, добуваються, використовуються за завданням іноземної держави, її розвідки з метою їх використання на шкоду інтересам нашої держави. Отже, як нам здається, на законодавчому рівні варто закріпити як предмет розглянутих злочинів і інші відомості, що не є державною таємницею.

Також, ми запропонували положення, згідно з яким у процесі вчинення державної зради у формі шпигунства (ст. 111 КК України) і шпигунства (ст. 114 КК України) відповідальність має наставати не тільки за передачу і збирання секретних відомостей, але й за їх збереження. На нашу думку, криміналізація збереження таких відомостей деякою мірою має сприяти нейтралізації злочинної діяльності іноземних спецслужб, спрямованої на залучення наших громадян до здійснення ворожої діяльності проти України, а збереження секретних відомостей сприяє конспірації їхньої ворожої діяльності. Така обставина є незаперечним доказом у необхідності криміналізації розглянутої форми ворожої діяльності.

З огляду на це і попереднє положення ми пропонуємо таку редакцію ч. 1 ст. 114 КК України («Шпигунство»):

«Передача, збирання чи збереження за завданням іноземної розвідки відомостей, що не містять державної таємниці, для використання їх на шкоду інтересам України або здійснення тих самих дій з метою передачі іноземній державі, іноземній організації чи їх представникам відомостей, що містять державну таємницю, якщо ці дії вчинив іноземець або особа без громадянства, –».

На наш погляд, зазначені удосконалення I розділу Особливої частини КК України дозволять підсилити міри кримінальної репресії щодо розглянутих у цьому разі антидержавних посягань, а відповідно, переорієнтувати методологічні принципи існуючої кримінальної політики нашої держави в частині жорсткості мір кримінальної репресії з метою локалізації таких антидержавних злочинних проявів у сучасних умовах. Надане положення дає можливість деякою мірою удосконалити чинне кримінальне законодавство в частині протидії протиправним посяганням на основі національної безпеки України, а отже, істотно підвищити ефективність боротьби з ними на сучасному етапі такої охорони розглянутого об'єкта.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Батиргареева В. С., Нетеса Н. В. Щодо проблеми визначення кримінально-правових форм сепаратизму. *Право і безпека*. 2014. № 1. С. 65–69.